

THE GOD AS A MUSICAL INSTRUMENT

Danail E. Zhelyazkov

ABSTRACT: An overview of the occurrence of the bagpipe tool has been made. The bagpipes and the bagpipes are considered. The purpose is emphasized both in Bulgaria and in Europe. The specificity of the instrument is of interest to both young people and the elderly. Specialized gaida training is provided by young people in music schools and universities

KEYWORDS: bagpipe, dagger, rutillo, instrument, music, training.

В света на изкуството на звука – музиката, човекът, от знайни и незнайни времена е изразявал своите взаимоотношения със заобикалящата го действителност, служейки си с таланта да възпроизвежда чрез танца, песента, поетичното си слово и създаваните от него струнни, духови и ударни музикални инструменти сакралните копнежи на душата си. Природата – майка и мащеха, приемала благодарността и болката му, в едно с вярванията му, че някъде там, сред звездите стои онзи, който го слуша, чува, разбира и подкрепя. Онзи, когото напевът – скитник търси през цялата история на човешкия напредък. Дълъг е пътят и променя всеки, тръгнал по него – включително и гайдата като музикален инструмент. Пръснати в паметта на различните исторически времена и територии, позабравени от едни и пренебрегвани от други, неговите естествени взаимоотношения с личния свят на човека: майстор-създател, изпълнител, слушател заслужават да бъдат събрани на едно място и предадени на идните поколения, тъй като освен небето, звездите, земята и природата, придобитото и изгубеното те виждат, чувстват и жизнеутвърждават всеки друг човек, с когото общуват. Музикалният инструмент гайда умее да общува, да си намира съмишленици, да създава близост, да преодолява разстояния, но много хора, които познават и обичат неговия “глас” знаят твърде малко за това как изглежда, как, и от какво е направен, за да свири по този специфичен начин, а на някои предстои – надявам се успешно, да добият представа чрез този текст за неговото устройство и развитие. И да пожелаят да го изучават. Никога не е късно да започнеш да свириш на гайда, но онзи, пожелал като дете да изучава този музикален инструмент, за да се подготви за стъпване на професионалната сцена, нека има предвид, че такова специализирано обучение предлага НУФИ “Филип Кутев” гр. Котел.

Всеки един музикален инструмент представлява едновременно и отделил се от тялото жест, и отделил се от тялото звук, т.е. някакво ново качество, нов синтез. (Стоянов, 1915). Самостоятелното предметно съществуване на музикалния инструмент не го отделя напълно от тялото на човека в мисловен план. Във фолклорната култура човекът отъждествява музикалния инструмент със собственото си тяло, приписва му свои телесни черти и качества, свързва звука му със своя глас. “Очовечаване” на музикалния инструмент, чрез описването му като човек, с телесни органи и свойства, откриваме в образния свят на българските гатанки. Звукът, който издава гайдата, когато я докоснат се оприличава на детски плач в гатанката: “Имам дете. Дигна ли го, плаче. Остава ли го, мълчи.” /Народна проза от Пазарджишко. СБНУ, 56, 1980, с. 437/

Българската фолклорна терминология съхранява и до днес названия, еднозначни за човешкото тяло и за някои елементи в конструкцията на музикалните инструменти. Обобщенията са извършени върху теренни материали и изследвания на българските народни музикални инструменти, които са следните:

*тяло – корпус на тамбура;

- *глава – корпус, резонаторна кутия на тамбура; разширение на горната част на грифа при гъдулката;
- *шийка – гриф на гъдулка и тамбура;
- *врат – гриф на каснакия (разновидност на гъдулката): по-тумбести, широки и нагоре с тънък врат;
- *гръб – обратното на лицевата страна с пръстовите отвори на дудук;
- *стави – части на кавала и ручилото на гайдата;
- *пръст – пръстов отвор на свирка: “свирка с шест пръста”;
- *око – пролука- цепнатина от обратната страна на дудук;
- *ухо – дръжка на хлопка или звънец;
- *езиче – двойна пластинка на гайда и зурна; метална пръчица във вътрешността на хлопка.

Освен телесни човешки характеристики, музикалният инструмент притежава и други качества, присъщи на човека. Като се изхожда от предназначението му да издава звук, естествено е те да са свързани със способността му да “говори” и да “пее”, както и човекът. Казва се, че “гайдата е гръмогласна”. Пак с качествата на гласа се описва тембърът на високата-джура гайда:- ”Бяше серт гайда и много пишяше”; “Джура гайданица- много тънък гласа й”. Инструменталният звук, разбира се като говор, разказване, предаване на съобщение и въобще издаване на глас, представлява телесното свойство на инструмента. Музикалният инструмент е безмълвен и не “оживява”, докато не попадне у човека, който с ръце, пръсти, уста, език и пр. извлича от него звук и мелодия.

В народната (фолклорна) представа, някои музикални инструменти имат връзка с отвъдното. Според етиологична легенда, гайдарят е дяволски син, защото дяволът го научил как да направи запушалка на духалото, за да не излиза въздухът (душата) на гайдата.

Музикалният инструмент гайда спада към групата на традиционните български музикални инструменти, а те функционално са свързани с българския народен бит и традиции. Гайдата е духов лингвален инструмент с единична трептяща пластинка, която се възбужда, чрез въздушна струя непряко от устните на свирача, а посредством въздуха от резервоар – кожен мях.

Българските народни музикални инструменти могат да се разглеждат освен като духови, струнни и ударни, но още и като едногласни и двугласни. Едногласни са ония инструменти от които едновременно се получава само един тон. Такива са кавалът, свирката, дудукът, зурната и гуслата. А двугласните инструменти гайда, двоянка, гъдулка и тамбура имат винаги бурдонна цев или струна, която подобно на втори глас при двугласната народна песен звучи заедно с мелодията.

Между вокалния и инструменталния двуглас няма особени структурни различия. И при единия, и при другия мелодията се строи върху лежащ оргелпунктов втори глас, който най-често е на основния тон на мелодията и звучи заедно с нея непрекъснато, както това е при гайдата, или ритмизирано- при двоянката, гъдулката и тамбурата. Както е известно, двугласното народно пеене - диафонията, съществува у нас само в някои области на Западна и Югозападна България. Навсякъде другаде в страната народната песен е едногласна - хомофонна. Тъкмо обратно е обаче с инструменталната двугласна музика. Тя има много по-голям географски обхват. (Качулев,1965г.)

Духовите двугласни народни инструменти са една по-висока фаза на развитие. Но и те като едногласните са много отдавнашни. Източните народи са си служели с тях от дълбока древност. За това свидетелстват запазени от онова време изображения на гайди и двойни флейти върху скулптурни паметници, съдове, стенописи и др. При разкопки на стари гробници са намирани и инструменти. Благодарение на тези находки се знае, че древните египтяни са употребявали различни по големина мехови гайди с ручило и без ручило.

„Арабското наименование на гайдата е „гайта”. За произхода на гайдата говори и нейната ориенталска звучност - непрекъснато звучащ, изразяващ ненарушимо спокойствие бурдониращ басов тон, над който се изгражда мелодия с ограничен тонов обем, подчинена на един тонален център. Тези два характерни за гайдата музикални момента са запазени и до днес в Индия в инструментите *sruti uranga*- само с бурдонираща свирка, и *Nagabaddha*-само с мелодийна тръба.“ (Тодоров, 1973г.,с.72)

Според музикалните историци гайдата е преминала у старите гърци и римляни заедно с други музикални инструменти от Изток, а по-късно от там се е разпространила из цяла Европа. Има специалисти, които са на друго мнение. Основавайки се на археологически материали и други стари паметници, те твърдят например, че шотландската гайда е съществувала на Британския остров много по-рано от римското нашествие.

„В Древен Рим гайдата се е наричала „*tibia urticularis*”, или „*urticularium*”. Римският историк Суетоний, описвайки живота на император Нерон, разказва, че една от многото амбиции и мании на императора е била да се покаже пред народа като изкусен гайдар. Латинският писател-философ Флавий Вописк, автор на житието на император Марк Аврелий Карин, споменава за ансамбъл от сто гайди, които са свирели на празненство в чест на императора. Философът Сенека се оплаква, че жителите на Неаполис са слушали с по-голям интерес свирните на един гайдар, отколкото беседите на един философ.“ (Джуджев, 1975 г., с. 58)

Най-широко разпространение гайдата намира в Европа. Тя се среща в редица страни под различни наименования. В Шотландия и Нидерландия тя е национален инструмент. В Холандия се нарича *Dudelsack*, в Германия-*Sackpfeife*, на остров Великобритания- *Bagpipe*. В бившите републики на СССР се нарича волинка, дуда, гудасвири, коза, тулум, тик, шапар, сарнай, чибони и др. В Гърция наричат гайдата аскомадура, в Турция- тулум, в Сърбия и Черна Гора- мешница, в Румъния- чимпой.

В Източна Европа и на Балканите гайдата запазва напълно фолклорния си вид, а в Западна Европа, особено в Англия и Франция, значително е усъвършенствана като музикален инструмент. В тези страни мелодийната ѝ тръба е снабдена с двойна тръстикова стройка (подобно на обоя), а бурдониращите тръби са няколко. Те са с различна дължина и тонова височина, и както старинните- с цилиндричен тръстиков пискун. Снабдени са с клапи, които инструменталистът натиска и отваря с дланите си, чрез специален регулатор. По този начин мелодията не е ограничена хармонично само от един басов тон. Така гайдата на Запад спомага за развитието на най-ранните, след органума, хармонични стилове- гимела и фобурдона. Във Франция, благодарение на гайдата възниква в художествената музика танцовата форма „миюзет”. Особено голяма популярност гайдата намира през 17-18в. Композиторите Жан Батист Люли и Жан Филип Рамо я въвеждат в балетния оркестър. По това време изпъкват и имената на редица виртуозни гайдари. В Англия са устройвани гайдарски състезания, на които като жури участват видни музиканти (през 1829 г. Менделсон участва като жури на голямо гайдарско надсвирване в Шотландия и Ирландия). При домашни забави и жени са свирели на малки гайди, изработени от скъпи материали- седеф, сребро, абанос, кожа и коприна. Много преди това с гайди са си служили в армията и в църквата. (Джуджев, 1970 г.)

Гайдата се е срещала по нашите земи от най-дълбока древност, както е известно от някои стари гръцки източници, а Г. Кацаров и Д. Дечев в труда си „Извори на старата история на Тракия и Македония” отбелязват, че древните траки също са я познавали и използвали. Този факт потвърждава, че гайдата е местен инструмент, съществуващ у нас далеч преди гръко-римската култура. Сведения за гайдата от по-късно историческо време (славянски и прабългарски паметници) засега не са открити. Никъде името ѝ не се споменава в църковната ни литература, както и в църковното изобразително изкуство.

По-късни сведения за употребата на гайдата по нашите земи дават пътеписите на стари пътешественици, минали през България по време на турското робство. Интересно е съобщението на немският пътешественик Герлах от втората половина на XVI в. Той съобщава, че българи, които няколко месеца са пасли конете на султана, на връщане в Цариград влизат в града с игри и гайди. Този факт потвърждава тогавашната популярност на гайдата сред българското население, а и дава основание да се предположи, че тя е битувала сред народа от много по-ранно време.

Повече данни за музикалните инструменти, и по-специално за гайдата, имаме от първата половина на XIX в. Оттогава има запазени и някои изображения на гайди, например графиката на унгарският пътешественик Феликс Каниц, на която той изобразява смесено хоро в съпровод на гайда. В нея, прави впечатление формата на гайдуницата, която в долния си край е необикновено разширена и извита (може би за да се получи по-силна звучност), а също и че гайдата е без ручило (вероятно личен възглед на изпълнителя).

След Освобождението гайдата си остава един много широко разпространен музикален инструмент навсякъде по Българските земи. Тя често се е чувала на българския мегдан. На нейния ясен глас са се извивали кръшни хора. Такова смесено хоро изобразява през 1892 г. Никола Образописов, известен Самоковски майстор-зограф. С това изображение се потвърждава, че гайдата е участвала в музикалната практика на Самоковския край. Не само игрите и хората на мегдана са били поддържани с гайда. В края на лятото, когато стопаните са пренасяли реколтата от своите лозя, тя е била на челно място пред лозарския керван. Гайдата може да се проследи до известна степен и в музикалната култура на българските преселници, изселили се в Русия по време на турското робство: бесарабските, херсонските, кримските и тавриченските българи. Заедно с езика, обичаите, словесното и музикалното творчество, те запазват донесените от Тракия и Балкана музикални инструменти- гайди, кавали и гъдулки. От тях на най- голяма популярност се радва гайдата, която се запазва като традиционен инструмент и до днес в техните селища. Друго българско население, напуснало пределите на България около два века преди освобождението са т.нар. малоазийски българи. Те напълно запазват (подобно на българските преселници в Русия) своята музикална култура. Може да се каже, че в тяхната музика се откриват старинни похвати, каквито вече не се срещат по нашите земи. Отново най- известен и разпространен музикален инструмент сред малоазийските българи е гайдата. Това констатира в обширния си труд, на тема материалната и духовна култура на малоазийските и тракийски българи.(Вакарелски, 1935г.)

До днес гайдата си остава един много широко разпространен музикален инструмент навсякъде у нас. Има области където тя изпъква на преден план заедно с другите два популярни инструмента- гъдулката и кавала- в Източна България, в Тракия, Източен Балкан и Добруджа. Най-широко разпространение е намерила в голямата Родопска област, където ниската (по тон) "каба гайда" е най- популярният инструмент сред българското и българомохамеданското население. По- рядко се среща в Средния Балкан и Северозападна България. Използва се при хора и игри, на трапеза: при годежи, сватби и други домашни празненства. Безспорно най-голямо е приложението ѝ на селския мегдан (поради силната и ясна звучност). В някои краища се използва при кукерски и коледарски игри (Ямболско); при гроздобер; при изпращане на войници и др. В Странджа гайдата в комбинация с тъпан е незаменим инструмент в нестинарските обичаи и „пехливанските" борби. Ограничените технически възможности от миналото, когато извличането на полутоновете е ставало до голяма степен само с помощта на т.нар. „кърма" (специална техника на полуотпушване и полузапушване на грифите отвори, изискваща голямо майсторство и музикален слух), са прераснали в изпълнение на пълна хроматична тонова редица, при която изпълнението на полутоновете не затруднява изпълнителите. От автентичен самобитен инструмент, гайдата се превръща в професионален инструмент с високи качества. (Иван Качулев,1965г.)

В България гайдарското изкуство се разраства и укрепва. То става широко популярно и прониква във всички сфери на музикалното образование и културно- музикалната дейност. В десетки музикални школи, специализирани училища и музикални паралелки се изучават гайдари. Тяхното професионално ниво се доказва с участието им в десетките професионални ансамбли, оркестрови състави, камерни формации и др.

Българската професионална школа за инструментална народна музика е създала надежден кадър, в лицето на талантиви гайдари, доказали своите качества на редица регионални и международни конкурси. От много страни в Европа и Америка са привлечени почитатели на този инструмент, които с голяма любов го слушат и изучават. В цялата страна се провеждат гайдарски конкурси и фестивали, на които се събират добрите изпълнители, както от страната, така и от чужбина. Там те разменят своя опит и обединяват усилия за актуализиране на инструмента. Това особено много помага за повишаване на техническите възможности на изпълнение, както и за извисяването на гайдарското изкуство в България и по света.

Разпространената в България гайда има следното устройство:

*гайдуница /гайданица; гайдурница; гайдурка и др. /- най-важната част на гайдата. Гайдуницата е конусовидна продълговата дървена тръба, изработена, отвън и отвътре, от дърво, най- често дрян, слива или друго твърдо дърво. Най- предпочитан е дрянът, защото трудно се пука при изработката ѝ. В днешно време, при изработката, се ползват и съвременни материали: плексиглас, гетинакс, ебонит и др., а също и вносна дървесина: махагон, абанос и др. Въпреки

всички тези новости най- предпочитани и звучни остават инструментите, изработени от дърво, а в България предпочитаното дърво е дрянът.

Гайдуницата е дълга конична тръба и звучи съгласно закономерностите на отворените тръби. В горния ѝ край се намира шийката, на която се навиват тънки памучни конци, служещи за уплътнение и спойка между гайдуницата и главината. В шийката е и специалното каналче, в което се поставя пискунът. То се нарича стройка. Върху гайдуницата има осем пръстови отвора (дупки)- седем, разположени от предната ѝ страна, и един- отзад, на горния край на шийката- за палеца. Характерно и най- важно за гайдуницата е малката пръстова дупка, първоначално разположена от горе надолу върху лицевата страна. През тази малка дупчица, която се намира точно срещу дупката на палеца, е прокарана малка тръбичка от парче (паче или кокоше) перо; може и от метал. В днешно време се използват медни тръбички с малък диаметър, но е възможно тръбичките да са изработени и от някакъв вид синтетичен материал. Тръбичката е дълга от 0,5 до 1 см. и се нарича мърморец /мърморка/ глагиник. Благодарение на мърморката се получава тона сол на втора октава и чрез различни комбинации на пръстите се постигат всички полутонове по целия тонов обем на гайдуницата. Останалите пръстови отвори са с диаметър от 5 до 12 мм., разположени на удобно, за поставяне на пръстите, разстояние един от друг. Често срещана практика при гайдарите е да се коригира даден тон на гайдата посредством намаляване на диаметъра на дупката с пчелен восък.

*пискун В най-горния край на гайдуницата се поставя пискунът, който възпроизвежда звука на гайдата. Представлява цилиндрична тръбичка, запушена в единия край. Тялото на пискуна е прорязано надлъжно, от което се получава езиче от единична пластинка, което е източника на звука. Това езиче се привежда в трептене от напора на въздушната струя от меха. От долния край на пискуна към основата на езичето се намотават конци, с което се настройва основния тон на гайдуницата. Също така конците се използват за уплътнение между гайдуницата и пискуна. Пискуните се изработват от тръстика, скоклика, бързово дърво, карачелия и др. Дядо Иван Гайдарджиев си е правил пискуни от мимерови пръчки и от калика. Взимал е бамбукови цигарета от Цариград и е правил от тях звучни пискуни, които са свирили по 20-30 години, без да променят тона си, което днес не се случва. Пискунът е най- капризната част на гайдата. Когато се изпробва дадена гайдуница трябва да се изпробва с меха, защото надуването направо на гайдуницата, с уста, мокри и овлажнява пискуна, в следствие на което той омеква, надува се и мени гласа си. Трябва през 2- 3 дни пискуна и конците да се смазват с лой. Така пискуните не се повреждат от парата и не менят гласа си. Когато пискунът започне да спира (заеква) трябва да се сложи под езичето, долу, до конците, тънък косъм от кълчища или коса. След като пискунът се оправи, кълчищата (или косата) се махат. От топлия въздух новите пискуни се надуват, разтваря се езичето им и започват да поемат много въздух, което затруднява изпълнителя. Необходимо е пискуна да се намаже леко с лой, да се притегне езичето със здрав конец, (в горния край на пискуна) и да се остави той да постои така 2- 3 дни. След отвързването на конците, пискуните възстановяват първоначалната си звучност. Много майстори пържат заготовките за пискуните (бамбука) в мазнина, с цел да се “изкара” влагата от материала. Практиката показва, че тези пискуни са по- трайни от другите. В днешно време се правят пискуни и от плексиглас, кост, гетинакс и др. материали. Те са с по- силна звучност и се настройват със специални стройки, направени от синтетичен материал, но по време на записи и концерти все още предпочитанията клонят в полза на старите архаични бамбукови пискуни. При свирене на открито, при голям студ е необходимо пискуните да се вадят по- често за да се подсушават от водните капки за да се предотврати замърсяването им и за да се предпазят от надуване.

*ручило /ръчило; врачило; бурчило и др./ Ручилото произвежда един исков тон, който придружава мелодията на гайдуницата. Ручилото представлява дълга триставна цилиндрична тръба, с различни по външност и дължина части (сглобки), наричани от гайдарите “еклемета”. Първата му част е с две шийки: една по- къса и по- дебела (в която се поставя пискуна) и която се вкарва в главината на меха, и втора, която е по- дълга и по- тънка, и се съединява с втората част на ручилото. Втората му част има само една шийка, която съединява втората и третата част на ручилото. Третата му, последна, част е без шийка и се отличава от другите две части. В долния ѝ край се разширява диаметъра, с цел по- добре да резонира исковия тон. Това разширение е около десетина сантиметра в края на ручилото. На всяка шийка се намотават

тънки памучни конци с цел да уплътнят и задържат частите на ручилото стегнати една в друга. По устройство пискунът на ручилото е като на гайдуницата, но със значително по-големи размери и по-голям диаметър. Настройването на ручилото става посредством удължаването (за нисък тон) и скъсяването (за висок тон) на трите му части. Пръстеновидните отвори на втората и третата част са направени от рога (на елен, коза) или от метал. Те украсяват ручилото и предпазват частите му от разцепване, при вмъкването им една в друга. Най-често ручилото звучи две октави по-ниско от гайдуницата. Например-ако основният тон на гайдуницата е “ре от първа октава”, ручиловият тон ще е “ре от голяма октава”.

*кожен мях /мех- служи за въздушен резервоар. Гайдарят, чрез натиск с мишницата, изтласква от него въздуха към гайдуницата и ручилото. Този запас от въздух му позволява да надува меха с почивки. Мехът трябва да е от ярешка или агнешка кожа. На него се закрепват трите главини- за духалото, за гайдуницата и за ручилото. Когато се подбира кожата за меха, трябва да се има предвид следното: още при заколване на животното, кожата да се реже близо до главата; при дрането предните крака не се цепят, цепят се само задните и да се внимава да не се прорязват в кожата дупки. Кожата се осоялява с 1 чаена чаша сол (насолената страна се обръща навътре, а козината- навън), навива се на руло и стои така от 3 до 5 часа, след което се обръща обратно и стои така на слънце 1 ден и на сянка 2 дни. Целта е да изсъхне хубаво. Козината се остригва ниско, кожата се овлажнява леко и задните крака се завързват със здрав конец, а предните и шията се овързат о главините на гайдата. При срязан или спукан мях мястото се завързва със специално направени кръгли дървени тапички. Поставянето на главините става по следния начин: на десния преден крак се завързва главината на духалото, а на левия преден крак- главината на ручилото. Кожата се обръща с козината навътре и на мястото на отрязаната глава се завързва главината на гайдуницата. Препоръчва се меха да се прави от животно, клано през лятото (юли, август) защото тогава кожата са най-здрави и “жилави”. Когато се свири дълго време или на влажно място мехът овлажнява. Необходимо е: да се извадят гайдуницата и ручилото; мехът да се надуе; отворите на гайдуницата и ручилото да се затаят с коркови тапи; да се остави да съхне в топло помещение или на слънце. Така мехът се запзва за по-дълго време. След свирене, гайдата се сгъва правилно и се поставя в кожена чанта. При новите инструменти е препоръчително гайдуницата, ручилото и духалото да се смязват няколко дни със зехтин, като пискуните се пазят от досег със зехтина, защото той уврежда “езика” им.

*духало- чрез него се вкарва въздух в меха. Духалото е дървена едноставна конусовидна тръба, която има шийка за вкарване в главината. В долния край на шийката му има малка кожена възвратна клапичка, която се затваря от притока на въздух, при притискане на меха от лакътната става на свирача. Затварянето на въздушната клапа позволява на свирещият да си поема въздух и да си почива при надуването на меха. На горния край на духалото (краят откъм който надува) е поставен кокален пръстен за да го предпази от намокряне и раздуване.

*главини- Те са три на брой. Направени са от дърво или от рог- еленски, биволски, кози, и др. Главините свързват меха с гайдуницата, ручилото и духалото. В единия им край (онзи, в който се осъществява завързването за кожата) е направен широк, вдълбан улей, за да се улесни свързването, със здрава връв (коноп) или друг вид здрав конец, с кожата. В другия край на главините се поставя кокален пръстен (да не се пукне главината при вмъкване на съответната част на гайдата).(Прашанов , 1974).

В България са разпространени два типа гайди: ниска- каба и висока- джура.

Ниската /каба/ гайда е характерна за Родопите. Тя е с много по-големи размери на меха, гайдуниците и ручилото. Гайдуницата ѝ е с цилиндрична или с шестоъгълна форма, с чупка (криволина) в долния си край. Дължината на гайдуницата е от 280 до 350 мм. Ширината на канала (диаметъра) в гайдуницата не е еднакъв: от пискуна до петия пръстов отвор е 6,5 мм.; от четвъртия пръстов отвор до чупката е 6 мм.; в чупката е 8 мм. Пръстовите отвори на гайдуницата са с различен диаметър и форма. Каналът на ручилото е с диаметър 10 мм. Трите части на родопското ручило са с различна дължина: първата- 340 мм., втората- 330 мм. и третата- 330 мм. Най-важна е третата част (най-долната) на ручилото- в началото ѝ диаметърът е 16 мм, в средата- 10 мм., а в края, който се намира най-долу и е най-разширената ѝ част- 20 мм. Пискунът на гайдуницата е 70 мм., с диаметър на тръбата 4-5 мм., а на ручилото (пискунът) е 100 мм, с диаметър 8-9 мм. В зависимост от дължината на гайдуницата при затворени

пръстови отвори, познаваме следните строеве родопски гайди: до, си бемол и ла на малка октава. Ручилото се настройва на тон, отстоящ две октави по-ниско от квинтовия тон на гайдуницата. Родопската гайда е с мека и приятна звучност. Много често гайдарят сам пее докато свири.

Високата /джура/ гайда е с много по-малки размери от родопската гайда. Най-разпространена е в музикално-фолклорните области Тракия, Северна България и Добруджа. Среща се в Шоплука и в Пиринския край. Гайдуницата ѝ е с конична форма (отвън и отвътре) с дължина от 240 до 280 мм., с диаметър отвътре-от 4 мм. (в горната част) до 6 мм. (в долната част). Грифовите отвори са със същото разположение и брой както при ниската /каба/ гайда, с диаметър от 5 до 10 мм. Ручилото е с по-малки размери, с диаметър в първата и втората части: 8-9мм., а в края (трета част) е 10-17 мм. Пискунът на гайдуницата е с дължина 50 мм.; на ручилото: 70 мм., с диаметър 6-7 мм. При всички затворени пръстови отвори високата гайда възпроизвежда тона сол от първа октава. Високите гайди са с характерна якра, светла, остра звучност; подходящи са за свирене на открито, често в съпровод на тъпан. Най-използваните днес гайди, от джура вид, когато са с основен тон ре и ми от първа октава се наричат средни (строят им е между родопската гайда и високата джура гайда). При високата джура гайда основният тон е фа, сол или ла от първа октава. В миналото са се използвали още по-високи гайди (в строй си бемол и си от първа октава), които днес са излезли от употреба. (Кауфман, 1970г.)

Обем на гайдата (Ангелов, 2001г.; Прашанов, 1974г.; Тодоров, 1973г.)

Най-разпространени в народния оркестър са гайдите от ре и сол строй. Тоновият обем на гайдата е нона, с липсващ предпоследен полутон: ре диес от втора октава за гайдата с ре строй (от ре на първа до ми на втора октава), и сол диес от втора октава за гайдата със сол (от сол на първа до ла на втора октава) строй. Тези гайди звучат със сопранова теситура. Начинът на свирене при двете (апликатурите им) е еднакъв. Разликата в звученето между двете е чиста кварта. За тези гайди, текстовете се нотират на виолинов ключ без да се транспонира тонов обем на ре гайдата

Хроматичният звукоред започва да се използва след като гайдата е включена в състава на народния окрестър. Хроматично изменените тонове се получават:

*чрез комбинации на пръстите със седмото пръстово отворстие-мърморката;

*чрез полузапушване на пръстовия отвор, което се нарича кърма.

Развитие на специфичните характеристики на инструмента

“Днес гайдата е между инструментите, които могат да изпълняват изключително виртуозни произведения, със сложни орнаменти. Както при всички музикални инструменти така и при гайдата, големината на инструмента е от значение. Колкото по-голям е инструмента, толкова по-громав е той. Поради тази причина джура гайдите са по-технични и пългави от каба гайдите.

Еволюцията при гайдарското свирене променя начините на представяне на гайдарската музика, които да отговарят на определени условия:

а) импровизация- като средство за себеизразяване в настъпилите промени в интонационната среда;

б) промяна на музикалния израз чрез модернизация на стила;

в) налагане на “кларинетния” маниер в общата гайдарска практика;

г) демонстрация на самоцелна показна виртуозност;

д) комерсиалността като музика; визия; сценично поведение и др.“ (Георгиев, 2014:17-18)

Еволюцията води до относително нови и съвременни похвати, които са наложени от най-големите майстори-гайдари и доразвити от поколенията след тях. Такива похвати са намаляване на амплитудата на движение на пръстите; свиренето в “неудобни” тоналности; съчетанието между мърморка и кърма с по-малко въздух; меки пискуни и др. Днес двата похвата - архаичният и съвременният- са арсенала от технически средства на съвременния гайдар. По-горе описаните похвати са част от новите изразни средства при свиренето на гайда. С тях не се изчерпват всички възможни начини на свирене, но те се срещат най-много и са най-употребяваните в съвременното и подлежат на разглеждане при разглеждането на изпълнителските техники.

В заключение може да се каже, че гайдата е музикален инструмент, ползван от древни времена, както у нас, така и в много други страни. Предпочитан заради способността да създава празнична атмосфера около себе си, както и да изразява ежедневните социални емоции, гайдата освен музикален е и социален инструмент, чийто глас заслужава да бъде част от живота на човека днес и в бъдеще. Теорията и практиката сочат, че много млади хора в момента проявяват интерес към занимание с български фолклор и в частност с изпълнения на гайда. Специализирано обучение по гайда младежите получават в националните музикални училища, а след това подготовката им продължава и в университети с музикални специалности, като АМТИИ – гр. Пловдив, ШУ “К. Преславски” и др..

References:

1. Angelov, A., (2001), Instrumentite v narodniya orkestar II, Plovdiv
2. Vakarelski, H., (1935), Bit u trakiyskite i maloaziatskite balgari, Sofiya
3. Georgiev, I., (2014), Evolyutsiya na gaydarskiyat stil v balgariya, Sofiya, s.17-18
4. Dzhudzhev, S., (1970 .), Balgarska narodna muzika, tomI, S.
5. Dzhudzhev, S., (1975.), Balgarska narodna muzika, tomII., s. 58
6. Kaufman, H., (1970), Balgarska narodna muzika, C.
7. Kachulev, I., (1965) , Izvestiya na instituta za muzika, tomII, BAN
8. Narodna proza ot Pazardzhishko. SbNU, 56, 1980, s. 437
9. Prashanov , T., (1974), Nachalna shkola za gayda, Nauka i izkustvo, Sofiya
10. Stoyanov, KR., (1915), Tetevenski govor, Sb.NU, s.31.
11. Todorov, M., (1973), Izvestiya na instituta za muzika, Nauka i izkustvo , s.72
12. Todorov, 1973), Balgarski narodni muzikalni instrumenti, Sofiya

Danail Zhelyazkov
PhD student at at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
e-mail:esd32@abv.bg